

VROUWENKLOOSTER: ONTVANGEN GLAZEN EN VERLEENDE MEMORIES (1)

De aanleiding om glasschenken aan Vrouwenklooster te De Bilt in een onderzoek te betrekken wordt weer gevormd door een paar financiële gegevens in het archief van de Nassause Domeinraad. Op 12 december 1539 liet de rentmeester van IJsselstein een kwitantie van 8 Carolusgulden ondertekenen door *Peter uten Werd die glaesmaker van Utrecht, ende dat ter causen van 4 glazen die mijn au her van Bueren mijn joffer van Hermelen tot Fraeuwencloester buten Utrecht in den reventer ghegeven het* (afb. 1). De situatie is weer dezelfde als bij het IJsselsteinse klooster en de Catharijnekkerk in Utrecht¹): Maximiliaan van Egmond honoreerde hiermee een toezegging die zijn vader vermoedelijk kort voor zijn dood gedaan had. Voor het overige zijn er nogal wat verschillen op te merken. Het is maar een kleine schenking geweest, dus hoogstwaarschijnlijk glasruiten met de wapens van de gever, die niet in een kerk maar in een refter geplaatst zijn. Er is duidelijk door iemand om gevraagd, een van de nonnen van Vrouwenklooster. Waarschijnlijk is dat verzoek overgebracht door een verwant van haar, die in dienst was van de graven van Buren. Toen namelijk de drost van IJsselstein op 28 december 1539 een serie opdrachten aan de rentmeester uitschreef, waarmee deze zich later bij de controle van zijn boekhouding kon verantwoorden, duidde hij deze glasschenking als volgt aan: *die mijn heer zelliger mijn moij van Hermelen in den reventer gegeven heeft, elcke glas twe gulden*²). Buiten Floris van Egmond, graaf van Buren en heer van IJsselstein en de glazenier beschikken we hier dus over de namen van nog twee betrokken personen.

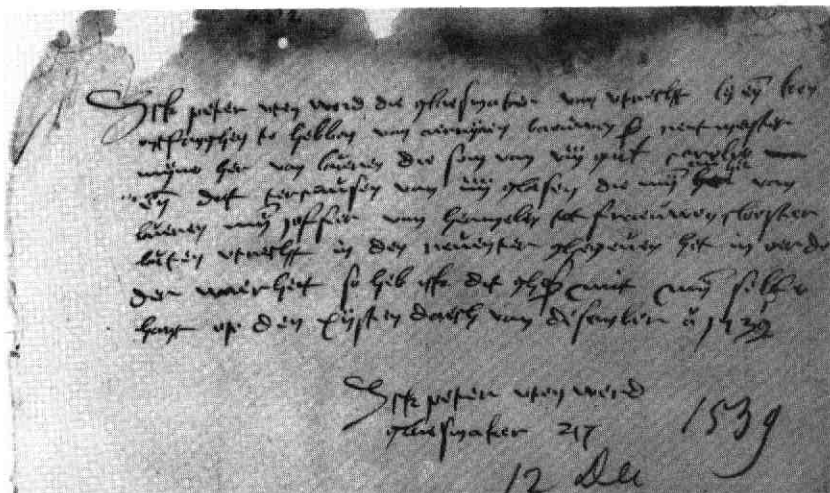
Zoveel bijzonderheden heeft Henrica van Erp, abdis van 1503 tot 1548, niet genoteerd bij de opsiering van de refter, al is het aan de andere kant heel bijzonder dat we bij dit klooster over een kroniek beschikken. We danken daaraan nog enkele namen van personen die glazen aan de eetzaal schonken, terwijl we ons daardoor ook de plaatsing in vier kruisramen beter kunnen voorstellen. Volgens het afschrift van de kroniek dat ik „echter“ vind klinken dan de uitgave die Matthaëus ervan maakte, beschreef vrouwe Henrica deze gebeurtenissen zo:³) *Int selfde jaar 1540 liet joffer Leon van Zulen van Hermelen de vischreventer⁴) beschieten, liet die raempten mit dat iserwerk int convent maken, ende liet joffer Leon bidden heer Georgius van Egmont biscop, die gaf vier glazen indat raempt naast die schoorsteen, graaf Floris van Bueren gaf die glazen ant ander raempt ende den jongen graaf van Bueren 4 glazen in dat darde raempt ende graaf Willam van Rennenborgh heer tot Zulen gaf 4 glazen int vierde raempt.*

Glasschenken van Maximiliaan van Egmond en Willem van Rennenberg

Maximiliaan van Egmond heeft hier, anders dan bij de Catharijnekkerk, dus wel met zijn vader meegedaan; gelegenheid om ook zijn aandeel in het gebrandschilderd glas nader te bekijken.

In IJsselstein deed hij mee aan de beglazing van de nieuwe kloosterkerk; de Cisterciënserinnen van Herkenrode kregen ook een glasraam van hem en zijn vrouw, dat nu in een Engelse kathedraal is te vinden⁵). Na de dood van zijn vader, of althans niet samen met deze (de datum van de volgende schenking

Afb. 1. Kwitantie van Peter Utenweerd voor de rentmeester van de graaf van Buren betreffende glaswerk voor Vrouwenklooster, 12 december 1539 (Foto Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage)

is niet bekend) bedacht hij nog een klooster in de Zuidelijke Nederlanden, in Antwerpen⁶). En dan heeft Maximiliaan met zijn vrouw in 1541 een glas geschenkt aan de herbouwde Grote Kerk van Den Haag, voorstellend het bezoek van de koningin van Scheba aan Salomo. Dit laatste is een heel bekend stuk voor kunsthistorici vanwege de naam van de glazenier, Rijck Aertsz⁷).

Vijf giften - bepaald geen indrukwekkende reeks. Ook al wordt hier of daar nog eens een glasschenking van deze veldheer gevonden, dan zal de achterstand ten opzichte van zijn vader toch moeilijk ingelopen kunnen worden. Wordt dit verschil tussen leken-schenkers alleen veroorzaakt door hun verschil in ouderdom? Floris van Egmond was de 50 al gepasseerd toen hij - voorzover nu bekend - begon dit soort schenkingen te doen. Maar Maximiliaan is amper 40 jaar geworden⁸). Dit vader-zoon-verschil doet mij daarom denken aan de Bourgondische hertogen Karel de Stoute en Filips de Goede: ook een zoon die op veel jongere leeftijd dan zijn vader stierf (Maximiliaan kon overigens de dood op het slagveld slechts nabootsen door thuis in z'n harnas te stappen), en tegelijk een zoon die op het stuk van glasgiften ver achter bleef bij zijn vader.

Zouden in dit verschil ook een ander beleid, andere overwegingen tot uitdrukking komen? Of stuiten we hier op een verschil in persoonlijke smaak, schonk de een gewoon liever glasramen, een ander bij voorkeur andere voorwerpen, zoals de beelden die van Karel de Stoute zo bekend zijn⁹)?

Willem van Rennenberg mag een nieuwe figuur lijken, toch past hij heel goed in dit gezelschap glazenschenkers. Door zijn huwelijk met Cornelia van Culemborg had deze niet zo bemiddelde edelman uit het aartssticht Keulen niet alleen de heerlijkheden Zuilen en Westbroek gekregen maar ook waardevolle connecties met de vooraanstaande adel van de Nederlanden, die hem kennelijk als „ebenbürtig“ beschouwde. Als bestuurder maar vooral als militair diende hij de keizer en verschillende vorsten in het Rijk, inclusief bisschop-elect Hendrik van Utrecht. Volgens zijn jongste biograaf was vermeerdering van bezit en geld zijn levensdoel, om zijn vele kinderen een goede positie te bezorgen en slot Zuilen weer op te bouwen¹⁰).

Dan moet hij zijn giften dus wel met overleg geplaatst hebben en hoeven we deze Rennenberg niet onder de royale schenkers te verwachten. Van een kleine glasgift aan de St. Jorisdoelen in Den Haag zijn toevallig jaar - 1539 - en maker - Jan Jorisz. - bekend. Een dergelijk glas van hem en zijn vrouw heeft misschien in het stadhuis van Culemborg gezeten; zij werden althans in 1538 door het stadsbestuur gesuggereerd toen het glazen nodig had. Verder hebben de kerken van Culemborg en Westbroek ooit elk een glas van het echtpaar bezeten¹¹). Vanwege Oostbroek kan ook Vrouwenklooster wel tot deze naaste omgeving gerekend worden; de heren van Zuilen waren immers erfelijk pachters van de abdij Oostbroek¹²).

De glazenier

De beschrijving van Henrica van Erp geeft „van-

zelfsprekend“ geen enkele aanwijzing over de maker van de vier glasramen. Toch meen ik veilig te kunnen stellen dat de Utrechtse glazenier die de kwitantie voor de panelen van Floris van Egmond tekende, ook de andere heeft gemaakt. Dit soort kleine opdrachten moet wel tot het routinewerk van elke glaswerkplaats behoord hebben. Ik denk dat joffer Leonie, toen ze de vier toezeggingen binnen had, de opdracht gewoon heeft gegeven aan de man die geregeld voor het klooster werkte als er reparaties of nieuw werk in de vensters te doen viel. Zo'n vaste „glasmaker“ is ook wel in de kapittelrekeningen te vinden of, om een Utrechts kloostervoorbeeld te noemen, in die van de abdij Oudwijk¹³).

Dankzij enkele vermeldingen - gekregen, gezocht en bij toeval gevonden - hoeft deze glazenier geen vage naam te blijven. Ter onderscheiding van collega's die ook Peter heten,¹⁴) wordt hij steeds met de toenaam „Uit de Weerd“ aangeduid. Andere Utenweerd's zaten ook in dit vak; in deze periode Loij Janszoon, allicht een zoon van de Johannes die aan het begin van de eeuw voor Oudmunster werkte¹⁵).

Vanaf 1529 is iets van de werkzaamheden van Peter Utenweerd te volgen, voor het Utrechtse stadsbestuur en de proost van Oudmunster Michael van Enckevoirt¹⁶). Weliswaar gaat het daarbij steeds om reparaties of klein nieuw werk zoals voor Vrouwenklooster. Maar door enkele anderssoortige vermeldingen krijgt hij zelf duidelijker contouren. In 1536 blijkt hij aan de (Lange) Nieuwstraat te wonen tegenover het Vleeshuis; naast dat pand koopt hij er dan onder hypotheek nog een bij. Vijf jaar later laat hij het rieten dak vervangen door pannen¹⁷). Zo'n verbetering subsidieerde de stad wel voor een derde, maar hij zal toch zelf ook over voldoende contanten of creditwaardigheid hebben moeten beschikken, al zou er een vergelijking met anderen gemaakt moeten worden om dit financiële gegeven op z'n volle waarde te kunnen schatten. Verder kwalificeerde de cameraar hem bij gelegenheid van dit subsidie als *glæsscrijver*, en dat is een beroepsnaam die in de 16e eeuw langzaam in zwang komt om iemand met grotere kunstvaardigheid te onderscheiden van de massa glasmakers; de voorloper van ons woord glazenier¹⁸).

De bemiddelaar

Een van de boeiende kanten van dit geval is dat ook over de bemiddelaar van graaf Floris' schenking méér gezegd kan worden dan dat hij drost van IJsselstein was en verwant aan Benedictines Leonie van Zuilen van Harmelen.

Gijsbert van Baex of Baexen behoorde tot een riddersmatig geslacht van vrije komaf, dat zijn stamland had in het Gelderse rivierengebied¹⁹). In de 15de en 16de eeuw komen Hendrikken en Wolters daar geregeld in landsheerlijke functies voor, als ambtman van het Land van Maas en Waal of de Bommelerwaard; ook als schepen, bijvoorbeeld van Cuyk²⁰). In zuidelijke richting hadden de Baexen al vroeg betrekkingen: in 1360 werd een Hendrik lid van de Onze-Lieve-Vrouwebroederschap van Den Bosch. Daar heeft zich in de 15de eeuw ook een tak gevestigd, waaruit rond

1500 een Jan optreedt als laagschout van Den Bosch. Enkele vrouwen zijn te vinden in het Hollandse Cisterciënserinnenklooster Leeuwenhorst; de Bosche Elisabeth heeft het er in 1527 tot abdis gebracht²¹).

Op het Nedersticht werd de familieaandacht gevestigd voor een Wolter. Deze schat ik van dezelfde generatie als de net genoemde Jan en Elisabeth met hun broers, maar hij is een bastaard geweest²²).

Op zijn grafzerk in de kerk van IJsselstein zag Van Buchel dan ook een streepomboordsel langs de rand van het wapen, om de gaande (later staande, al dan niet gekroonde) leeuw die het geslacht voerde²³). Evengoed trouwde deze Wolter in of kort voor 1495 met een dochter van Gijsbert van Zuilen van Harmelen, Maria. Hun zoon, „onze” drost is dus naar haar vader vernoemd. Dat Gijsbert van Baexen joffer van Harmelen zijn „moei” noemde, klopt: zij was een zuster van zijn moeder. Andere kinderen uit het huwelijk van zijn ouders of uit dat van Gijsbert zelf heb ik niet gevonden. De relatie met de Harmelense Zuilens werd echter twee generaties later hernieuwd door Maximiliaan van Baexen. Daardoor hebben in de 17de eeuw niet alleen Leeuwen en Coninxvrij maar ook Harmelen en Kersbergen als heerlijkheden aan leden van dit geslacht behoord.

Van Gijsbert's vader dateren ook de dienstbetrekkingen van de Baexen bij de Egmond-Buren's. Al voor zijn huwelijk was hij hun schout in IJsselstein; daarna vervulde hij er het drostambt, misschien wel tot zijn overlijden in mei 1518²⁴). Gijsbert's carrière verliep via het hofmeesterschap over de functie van ambtman in Grave naar het drostambt van IJsselstein. Dat heeft hij bekleed van november 1538 tot minstens 1547²⁵), al was hij onder Maximiliaan van Egmond ook wel langere tijd afwezig omdat hij deze tevens als ritmeester diende. Op andere bezittingen van de Buren's komen ook Baexen als functionarissen voor.

Dienst nemen bij de hoge adel was een van de gewone mogelijkheden voor kleine edelen om hun inkomen te verbeteren²⁶). Willem van Rennenberg zagen we dat op nog hoger niveau doen; bij de Buren's ontmoeten we naast de Baexen ook leden uit de ridderschap van het Nedersticht of van de Nederrijn. Zo werd Jacob van Amstel van Mijnden, heer van Loenersloot, eerst hofmeester bij bisschop-elect Hendrik, na Gijsbert van Baexen ambtman in Grave²⁷). Gijsbert's voorganger in IJsselstein was Jacob's zwager Willem Torck, die door schaking van de erfdochter heer van Nijenrode wist te worden. Andere Turck's of Torck's cirkelen al sinds het einde van de 15de eeuw om de Egmond-Buren's.

Een heel ander kader waarin Gijsbert van Baexen voorkomt wil ik niet onvermeld laten, dat van de Wederdopers. Per slot van rekening was 1539, het jaar van Floris van Egmond's laatste glasschenkingen, het jaar waarin de Utrechtse magistraat zijn hoogste aantal herdopers liet executeren. Of Gijsbert zelf sympathie voor hen gehad heeft lijkt mij vooralsnog moeilijk uit te maken. Het enige harde gegeven over hemzelf wijst alleen op een mogelijk open houding voor nieuwe stromingen in de kerk. Hendrik van Bommel na-

melijk, eerst geestelijke in Utrecht, later reformatisch leraar en predikant aan de Nederrijn, heeft in 1539 zijn kroniek over de periode-Hendrik van Beieren opgedragen aan Gijsbert van Baex omdat die zijn „patroon” was²⁸). Dat wil zeggen dat de schrijver

*Maximilianus Comes vnae Burae etc
Velt-oversee des Keyzers Carols de vijfde.
N. de Clerck 1600.*

Afb. 2. Maximiliaan van Egmond-Buren (1508/09-1548), stadhouder en kapitein-generaal van Friesland, Groningen en Overijssel; anonieme portretgravure, uitgevoerd door N. de Clerck (Foto Iconografisch Bureau 's-Gravenhage)

zich als beschermeling van Gijsbert beschouwde, van wie hij hulp had ondervonden en nog hoopte te krijgen. Maar van Gijsbert's vrouw staat het vast dat zij actief bij de doperse beweging betrokken is geraakt.

Dat haar jarenlange gevangenschap in Den Haag niet met de doodstraf is beëindigd, zal wel toe te schrijven zijn aan het hardnekkig streven van Maximiliaan van Egmond om zijn heerlijkheid IJsselstein niet onder Hollandse jurisdictie te laten vallen²⁹). Dat gebied was dan ook een dorado voor doperse groepen. Na 1550 verliest het spoor van Elsabe van Losert of Lostad zich; het Baexengraf in IJsselstein vermeldt haar niet³⁰).

(wordt vervolgd)
L. van Tongerloo

Zeist,
Couwenhoven 62-45

Noten:

- 1) *Jaarboek Oud-Utrecht* 1982, 18-41; *Maandblad Oud-Utrecht* 57 (1984) 1-8.
- 2) Alg. Rijksarchief, Nass. Domeinraad, II (Buren), in inv. nr. 113; de betalingsopdracht heeft nr. 484.
- 3) Henrica ab Erp, *Annales vernaculi*, ed. A. Matthaeus, *Analecta*, I (Den Haag, 1738) 86-124; Univ. bibl. Utrecht, hs. 1254, 307-336. Het citaat 115 resp. 328.
- 4) Ter onderscheiding van de vleesrefter (RAU, Kleine Kapittelen en Kloosters, in inv. nr. 1143 a, dormterbouw-rekening, keerzijde van het eerste blad).
- 5) *Jb. Oud-Utrecht*, 1982, 20, 31; literatuur over de Herkenroodse glazen: *Monasticon belge*, VI, province de Limbourg (Luik, 1976) 144. De heilige die hem op dit glas presenteert is dezelfde als van zijn vader: St. Christoffel.
- 6) Het Karmelietenklooster (J. Helbig, *De glasschilderkunst in België, repertorium en documenten*, I (Antwerpen, 1943) nr. 2139) of het Augustijnenklooster (*Corpus vitrearum, Belgique*, IV (Gent, 1981) 237).
- 7) Basisartikel: H. E. van Gelder, „De zestiende-eeuwse glasbeschilderingen in de Haagsche Sint-Jacobskerk” in: *Oud-Holland* 36 (1918) 10-13; correctie t.a.v. de 18de-eeuwse tekening ervan: A. G. Schulte, „Het topografisch werk van Dirk Verrijck” in: *Bulletin Kon. Ned. Oudheidk. Bond*, 71 (1972) 102-103.
- 8) Floris' eerste schenking: *Maandblad Oud-Utrecht* 57 (1984) 5 en noot 27. Maximiliaan's leeftijd op grond van randschrift op portretpenning MAXIMIANVS GRAF ZV BVREN ZC. AETATIS SVAE 38 ANNO 1547 (24 april 1547 slag bij Mühlberg), afgebeeld door J. Destrée, „La coupe de la ville de Veere de 1546” in: *Oud-Holland* 49 (1932) 106.
- 9) L. de Laborde, *Les ducs de Bourgogne*, I-II (Parijs, 1849-51) en A. G. Jongkees, *Staat en kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen 1425-1477* (Groningen/Batavia, 1942) 244-245. Samenvattend: W. Paravicini, *Karl der Kühne*, (Göttingen, 1976) 46, 48. Overwegingen vergelijkbaar met de mijne: J. Bartier, „Le mécénat de Charles le Téméraire” in: *Cinq-centième anniversaire de la bataille de Nancy 1477* (Nancy, 1979) 53-55.
- 10) Leo Peters, *Wilhelm von Rennenberg (+ 1546), ein rheinischer Edelherr zwischen den konfessionellen Fronten* (Kempfen/Niederrhein, 1979); met dank aan M. P. van Buijtenen en A. K. de Meijer OSA.
- 11) Peters, *Rennenberg*, 120-121, 49; afbeeldingen van Jan Jorisz' kwitantie (120) en Van Buchel's tekening van het echtpaar in Westbroek (35) uit diens Monumenta-handschrift GAU; P. J. W. Beltjes, „Antonius van Lalaing en de glasschilderkunst” in: *Liber amicorum Jozef Lauwerys* (Hoogstraten, 1976) 58-60.
- 12) R. C. J. van Maanen, „De relatie tussen Zuilen en de abdij van Oostbroek” in: *Jaarboekje Oud-Utrecht* 1969, 73-98.
- 13) Afgaande op de excerpten betreffende 16de-eeuwse kunst en kunstenaars voor prof. dr. J. G. van Gelder, thans in Centr. Museum, en gedeelten van de rekeningen die ik zelf zag.
- 14) Bij wie Pieter Willemsz. van Utrecht m.i. niet mag meertellen; hij maakte geen glas (Herma M. van den Berg, „De kerk te Loenen aan de Vecht” in: *Jaarboekje Oud-Utrecht* 1953, 137) maar een retabel voor het St. Ludgeraltaar: in het 18de-eeuwse afschrift van het aanneemingscontract zal „back” i.p.v. „vack” gelezen moeten worden (RAU, heerlijkheid Kronenburg, inv. nr. 131, p. 229-230). Vgl. W. H. Vroom, „Een retabelcontract uit 1493” in: *Miscellanea I. O. van Regteren Altena* (Amsterdam, 1969) 27-31.
- 15) GAU, stadsarchief I, 634, 2de cameraarsrekening 1540/41 f. 74, 1541/2 f. 82; RAU, Oudmunster, 499-3, f. 54 (1504/05) (dit op aanwijzing van A. J. van den Hoven van Genderen).
- 16) Cameraarsrekening 1529/30 f. 61; Oudmunster, 1737, f. 16v-17v, 32v (1533, 1534) (dit op aanwijzing van H. L. Ph. Leeuwenberg; de proost op informatie van A. J. van den Hoven van Genderen).
- 17) GAU, bewaarde archieven I, 362 en 1507; cameraarsrekening 1541/2 f. 91.
- 18) A. van der Boom, *De kunst der glazeniers in Europa 1100-1600* (Amsterdam, Antwerpen, 1960) 32-33.
- 19) De opgaven in E. A. van Beresteyn, *Genealogisch repertorium*, herz. door H. L. Kruimel, I (Den Haag, 1972) geraadpleegd behalve 64, 240, 484 en de Familiebladen. S. W. A. Drossaers, *Het archief van de Naussause Domeinraad*, II (Den Haag, 1955) index. Andere vindplaatsen hierna.
- 20) H. Douma, *Inventaris van het archief van het Kruisheerenklooster Sint-Agatha 1371-1887* (3 dln., Den Bosch, 1972) index.
- 21) G. de Moor, „Het onderwijs in het Cisterciënserinnenklooster Leeuwenhorst aan leken in de 16de eeuw” in: *Holland*, 14 (1982) 100, 118; *Nederlandsche kloosterzegels*, II (Den Haag, 1938-1948) nr. 363.
- 22) A. J. Maris, *Repertorium op de Stichtse leenprotocollen* (Den Haag, 1956) 88; 1495 zijn vrouw genoemd: 86.
- 23) UB Utrecht, hs. 1648, 133; de tekst beter bij P. C. Blois van Treslong Prins, *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Utrecht* (Utrecht, 1919) 301 nr. 10, volgens wie het graf mede gold voor hun zoon Gijsbert, een verband dat Van Buchel niet legde; wel gaf deze dezelfde sterfdag voor Gijsbert: 8 okt. 1549. Wapen: R. T. Musschart, „De grafzerken in de St. Maartenskerk te Zaltbommel” in: *Bijdragen en Med. Gelre*, 47 (1944) 127-132 (informatie van P. J. W. Beltjes) en wat zegels in archieven genoemd, onder noot 19 en 20.
- 24) Drossaers, *Naussause Domeinraad*, II, via index; tevens bij dit hele gedeelte over functies.
- 25) I. A. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*, VI² (Arnhem, 1862) p. 846 (1525); nov. 1538 blijkens burgemeestersrekening IJsselstein 1538/9 f. 6v-7 (ARA, Nass. Domeinraad II (Buren) in nr. 61). Als drost niet meer vermeld na 1546. Sterfdatum: zie noot 23.
- 26) H. A. Enno van Gelder, „Bailleul, Bronkhorst, Brederode” in: *De Gids*, 100 (1936) II, 348.
- 27) Herberer van Mijnden, „Gedenkschriften”, ed. S. Muller Fz. in: *Bijdragen en Med. Hist. Gen.*, 11 (1888) 26-29; ambtelijke correspondentie in: *Codex diplomaticus neerlandicus*, 2de serie, I² (1852) 109-163. Verwantschappen opgepikt via noot 19.
- 28) Henricus Bomelius, *Bellum Trajectinum* (ed. B. J. L. de Geer) (Utrecht, 1878) 9.
- 29) A. F. Mellink, *De Wederdoers in de Noordelijke Nederlanden 1531-1544* (diss. UvA, Groningen/Djakarta, 1953) 20, 29, 33, 36, 234, 240-241; L. G. Jansma, *Melchiorieten, Munstersen en Batenburgers* (diss. Rotterdam, 1977) 257. De vaak genoemde Hendrik Rol lijkt mij nu terecht geëlimineerd uit zijn omgeving (Mellink in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VI (Haarlem, 1979) 151).
- 30) Zie noot 23; Maris, *Repertorium*, 86, 89.